

A ciszterci apácák Magyarországon

írta :

SZÉKELY OTTOKÁR Dr.

ciszt. r. tanár

Különlenyomat a Ciszterci Rend budapesti Szent Imre-gimnáziumának
1941—42. évi évkönyvéből

Budapest, 1942

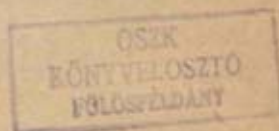
A ciszterci apácák Magyarországon

Írta :

SZÉKELY OTTOKÁR Dr.

ciszt. r. tanár

Különlenyomat a Ciszterci Rend budapesti Szent Imre-gimnáziumának
1941—42. évi évkönyvéből

Budapest, 1942

611057

Országos Széchényi Könyvtár
Leltári szám

B 5079/62

A női monostorok keletkezése.

Jully-les-Nonnais női bencés apátságból indult ki 1129 körül Chalon sur Saone grófjának, Savaric de Donzynak leánya, Erzsébet, hogy új apátságot alapítson. Citeauxtól 12 kilométerre északkelet felé szemelte ki a helyet társnőivel. Az új monostor lakói a benedekrendi szerzetesi élet szabályainak pontos megtartására a közelben, Cisterciumban, találták meg az ideált, nem lehet csodálnunk, ha mindenben igyekeztek annak életéhez hasonlítani. Guido citeauxi apát (1193—99) Tart-ot már Cistercium édesleányának mondja. Bizonyára döntő volt Tart csatlakozásánál a harmadik ciszterci apátnak, Szent Istvánnak befolyása. Bár a Rend hivatalosan sokáig idegenkedett női apátságok bekebelezésétől, sok apát követte Szent István példáját.¹ A női monostorok számának szaporodása még a férfi monostorok csodálatosan gyors elterjedését is felülmúlta. Viszont a tapasztalat a Rend hivatalos állásfoglalását igazolta. A szigorú előírásokat nem is lehetett mindenben keresztülvinni a női apátságokban, másrészt sok női monostorban a bekebelezés előtt dívó szokásokat előbbre tették a rendi kívánalmaknál, még a clausura terén is. Mihelyt a női apátságokat a capitulum generale tárgyalni

kezdi (1191-től), mindig bővebbre szélesednek a kifogások. Az 1219-i capitulum² már csak akkor engedi meg a bekebelezést, ha az előírásoknak mindenben megfeleltek, 1220-ban általános tilalmat ad ki³ az incorporatióra, 1225-ben az egyes apátságokban felvehetők számát korlátozzák,⁴ míg 1228-ban az általános tilalmat szigorúan megújítja női apátságoknak újabb felvétele ellen a Rendbe. Akkor már ezer körül jár női apátságaink száma.

¹ Cist. Chronik, 1912. 65. skl. és 1897. 52.

² Canivez: Statuta capituli gen., I. 505.

³ U. o. I. 517.

⁴ U. o. II. 36.

A ciszterci apácamonostorok élete és belső története.

Apácamonostoraink élete a világ számára elhalkult, imádságból és munkából az Isten dicséretévé összetevődő élet. Ez női apátságaink igazi története. Erről azonban hazánkban történeti adat kevés maradt. Mily kivételesen hangzik, ahogyan Benedek alkancellár ékeesszavú tolla IV. László király veszprémi látogatásának élményét tolmácsolja. A Bakonyba vadászatra indult a király s kegyeletből betért a Bold. Szűz veszprémi egyházába. Észrevételül állott s tanuja lett, amint alázatos és ájtatos, a dicsőséges Szűz templomában szakadatlanul Istennek szolgáló szűzek ajkáról a dicséret zengése a csillagok magasáig ragyogott fel. A király maga is áhítatra gerjedő lélekkel nézte, hallgatta őket.⁵

Ebben a szakadatlan istenszolgálatban a clairvauxi misztika mélységei virágzanak ki, a léleknek Istenben való feloldódása által. Női apátságainkban nem vívott harcot elsőbbségért a dialektika és misztika. Az isteni szeretet mindent magába ölelő ereje igézte meg a maga csodálatos világával a bolyongva kutató ész és felszínen úszó tudást. Az isteni magasságba lendülő elmélyülés nem nézte le az emberi életformákat, de értékelésében szellemi realizmussal mérte fel a mulandóság és az örök távlatok ellentétét. Nem vetette meg az ész és tudás szolgálatát, — soha nem tette: csak hódolatra készítette az Isten felé fészoló szeretet magasabbrendűsége előtt. Ezt külsőleges történeti adatokkal méltó keretbe foglalni nem lehet. Ha nem akarjuk profánná sekélyíteni ezt a szép, istenibb életet, akkor a külső történet mögött lássuk meg a belső élet hangtalan áradását, érezzük meg azt a mindig frissen lüktető, titokzatos szívdobogást, amely e monostorok valódi életét tette. Ha nézzük a cisterciumi capitulum generalék határozatainak évszázadokat átfogó gyűjteményét, magyarországi ciszterci apácamonostoraink életéről csak bekebelezésük regisztrálását találjuk. Ez legszebb dicséretük. Olyan élettorzulásról, mely kihívta volna maga ellen a Rend törvényhozó és ellenőrző testületének felszólalását, soha nem hallunk.

A citeauxi capitulum generale 1249-ben erősen szorgalmazza,⁶ hogy amint apácáink a Rend minden privilégiumában és jótéteményében részesülnek, ép-úgy kötelességeik is azonosak legyenek, sok szabályt hoz mégis a capitulum, melyek csakis női monostoraink életét célozzák. Az óhajtvá-óhajtott egyöntetűséget Magyarországon is jelentősen befolyásolta az adott helyzet, amit férfi apátságnál a capitulum nem fogadott volna el.

Míg férfi apátságok helyéül már 1134-ben egyenesen előírta a capitulum generale, hogy az emberi közlekedéstől távol fekvő helyeket szemeljenek ki s megtiltotta, hogy városokban, várakban, építsenek apátságot,⁷ az apácák épen ellenkezőleg, városokban, vagy városok közvetlen közelében telepednek le. Megélhetésük tette ezt szükségessé, de még inkább az, hogy egyedül, elhagyott vidéken álló monostorokban nem találtak volna védelmet. A legtöbb női apátság — mint nálunk Magyarországon is — nem ciszterci alapítás, hanem csak bekebelezés útján lettek ciszterciek. A helyet tehát nem ők szemelték ki, de megvizsgáltatta a capitulum generale, a rendi előírásoknak megfelelő életlehetőség megvan-e. Ezek az előírások külsőségekben és belső életben egyaránt aprólékosak, egyformaságot akartak.

Ruha tekintetében nagyjából megvolt az egyformaság.

⁵ Fejér: Cod. dipl. V. 2. 395.

⁶ Canivez, II. 335.

⁷ Canivez, I. 13.

Az 1235-i káptalan⁸ csak nagyobb vonalakban írja le a ciszterci apácák ruháját. Bizonyára a szűkös viszonyokat vette figyelembe, amikor nem erőlteti a fehér cucullát, hanem lehetőséget nyújt, hogy mantelli-t, földigérő, fehér köpenyt hordjanak, ha az volt szokásban. Részletesebben csak 1481-ben szabályozta a ruhát. A cuculla csakis fehér színű lehet, uszály nélkül. Az ujjak ülés-kor és térdelés-kor térdig érjenek. A munkaruha természetesen fehér habitus marad fekete skapulárával, de az öv még itt is fehér.⁹ Fekete főkötő egészíti ki az öltözetet.

Szent Benedek (38. fej.) előírta, hogy az étkezés alatt a felolvasásnak soha sem szabad hiányoznia. Így érvényre jut, hogy nemcsak kenyérből él az ember. Lelkiebbé teszi a testi táplálkozást. Ez persze teljes csendet kívánt.¹⁰ Az olvasmány tárgyát kezdetül fogva szabályozták, sokáig csakis a Szentírásból olvastak, még pedig latinul. Az apácák maguk is többé-kevésbé megtanultak e nyelven, hiszen minden előírás, karima latinul volt. Korán fellépett mégis épen az apácáknál az óhaj, mondhatjuk: szükség, hogy az olvasmány egy része anyanyelvükön történjék. Csak 1601-ben járul hozzá a capitulum generale, hogy az egész olvasás anyanyelvükön történjék. Aszketikus könyvek, szentek élete lett a keresett olvasmány.¹¹ Mennyi szellemi és nyelvi kincs halmozódhatott fel évszázadok folyamán e szokásból nálunk is, Magyarországon. Nem csodálhatjuk, hogy ha apácáink féltett értékeikről beszélnek, külön emlegetik könyveiket.

Nem engedi meg női monostor alapítását 1244-ben a káptalan, ha a megyéspüspök írásban nem adta beleegyezését, hogy a ciszterci apácák mentesek lesznek joghatóságától.¹² Még a káptalan megerősítését is megkívánja.¹³ A ciszterci constitutiók oly részletesen és egészében átfogták az életet, hogy ketős irányítást, beleszólást ezek nem engedtek meg. A ciszterci apácamonostorok vezetése a pater abbas kezében van. A monostor lelki, részben anyagi ügyeiben döntő szóval intézkedik. Végzi a visitatiót, a szerzetesi élet ellenőrzését, az ő kezébe teszik a novitiát a fogadalmat,¹⁴ a fogadalom szövegében az ő nevét említik, az apátnőét is belevehetik, de csak akkor, ha személyesen jelen van.

A pater abbas a női apátság lelki vezetője. Ő a rendes gyóntató,¹⁵ de maga helyett tisztos és bölcs férfiakat rendel.¹⁶ Csakis a pater abbas által megbízott gyóntatónál gyónhatnak apácáink.¹⁷ Gyakorlatilag a gyóntató irányítja a lelki életet. Befolyásuk minden tekintetben igen nagy, ezért régente praepositus-oknak hívták őket.¹⁸ Eszközük inkább a tanácsadás, mint az intézkedés. A kiválasztás az egész monostorra igen fontos, ezért nagyon figyelembe vették az apácák kívánságait e téren. Mikor György pilisi apát, magyarországi általános visitator, a veszprémi monostorban hivatalos látogatását végezte (1474. nov. 30.), kérték az apácák, nevezze ki a jámborságáról közismert András rendtagot gyóntatójukká. A visitator teljesíti is kívánságukat, de megkívánja, hogy miként elődeivel tették, ellátásáról gondoskodjanak.¹⁹ Volt a gyóntatón

⁸ Canivez, II. 139.

⁹ Stud. und Mitt. a. d. Ben. und Cist. Ord. 1893., 367.

¹⁰ Cist. Chr. 1913. 961.

¹¹ Cist. Chr. 1913. 166.

¹² Canivez, II. 275.

¹³ U. o. II. 291.

¹⁴ 1243., Canivez, II. 260.

¹⁵ U. u. II. 169.

¹⁶ U. u. II. 113.

¹⁷ U. u. II. 231.

¹⁸ Cist. Chr. 1910. 165.

¹⁹ Orsz. lt. Nem. Múz. törzsanyag.

kívül még külön miséző papjuk, akit szintén az apácák választottak. 1373-ban László püspök rendelt misézőt (capellanus), ami ellen az apácák tiltakoztak. A püspök interdictummal akarta engedelmességre szorítani őket. A viszályban Erzsébet királynő nyomatékosan az apácák pártjára állt, s mivel jogban járatos férfiak is engedékenységet tanácsoltak, a püspök elismeri az apácák szabad káplánválasztási jogát.²⁰

Az apácák legalább hétszer járultak évenként a szentáldozáshoz (1260-i capit.), de gyónásuk gyakori volt. Az 1601-i capitulum minden kéthétben és ezenkívül még minden ünnep előtt gyónást írt elő. A visitator az áldozások számát szaporíthatta. A szentáldozástól való eltiltás a nagy büntetések közt szerepel.²¹ A szentáldozás napját viszont különleges ünnepnek tartották. E napon még a hibákért sem járt büntetés.²² 1261-ig két szín alatt történt az áldozás. Ekkor intézkedik a káptalan, hogy a rendtagok, külön kiemeli: az apácák is egy szín alatt áldozzanak, mert a kehelyből való áldozásból komoly veszedelmek származtak. Itt talán nem is ragályos betegségre gondoltak, mint inkább a megeshető tiszteletlenségre a Szentvér iránt.²³

Anyagi téren a visitatornak csak akkor van beleszólása, ha a fejedelemsasszony képtelen az anyagi bajok orvoslására. Az apátság tehát anyagiakban teljesen szabadon jár el; a fejedelemsasszony és a konvent együttesen, de teljes hatalommal képviselik a monostort. Csak egyszer, mikor az apácák kikerekítik balatonfőkajári birtokukat s elcserélik Gerencsér birtokukat a bakonybéli apátság kajári és szentmárkúri birtokrészeivel, akkor látják szükségét, hogy kikérjék János pilisi apát hozzájárulását, aki a magyarországi ciszterciak praesidenseként szerepel, mint a bakonybéliéknél Mátyás pannonhalmi apát.²⁴

A generalis káptalan már 1134-ben²⁵ mereven elutasítja, hogy a rendtagok mások munkájából éljenek, tizedet, adót szedjenek mások terméséből. Nagyon nehéz lett volna a magyar viszonyokon változtatni, megmaradt tehát az egész országban elfogadott szokás. A megélhetés vált volna lehetetlenné.

Nálunk a fejedelemsasszony és konventje földesúri jogokat gyakorol. Ezek terjedelmét az országos törvények és szokások szabták meg. Jobbágyi szolgáltatmányokat kap, övé a malom, bort-, húst mér ki, hegyadót, helypénzt szed, engedélye nélkül jobbágy telket el nem adhat, máshova nem költözhét. Bírói kiváltságot, sőt pallos-jogos élvez, katonai- és tizedmentesség illeti, stb. Külön érdekesség a veszprémiölgyi apácáknál a tizedszedés. Ez tulajdonképpen a papságot illette, Szent István privilegiumára hivatkozva azonban az apátság hajtotta be és használta fel. Amiből tizedet szed, ott a földesúri kilenced elmarad. Ez jelentős könnyítést mutat a jobbágyokkal szemben. A vindikált jogok legnagyobbika, mikor a fejedelemsasszony és a konvent hű szolgálatok jutalmazására a jobbágytelket szabad birtoknak jelenti ki,²⁶ a jobbágyot pedig nemesi rendbe emeli.²⁷ Nyilván csak praedialis, egyházi nemesről van szó, ami püspökségeknél, férfi apátságoknál régente rendes jelenség, apácáknál, épen a XVI. sz. végén szokatlan.

A birtokok kormányzása, kezelése officialisok kezében volt. Ezeket később magyarul ispánoknak hívták. Ezek közvetlenül az apácáknak szolgáltatják be

²⁰ Dl. 1026.

²¹ Cist. Chr. 1908. 29.

²² Cist. Chr. 1908. 59., az 1394-i capit. rendelkezése.

²³ Cist. Chr. 1908. 88.

²⁴ Egyh. tört. eml. a m. hitúj. kor. I. 256.

²⁵ Canivez, I. 14—15.

²⁶ A. C. J. = Acta Collegii Jaurinensis. — 20. 29.

²⁷ A. C. J. — 20. 57.

a jövedelmet és számolnak el. Minden jobbágy parancsolatuk alatt állott; ők voltak a tized beszedői; ha az apácák birtokán jobbágyok közt, vagy jobbágy és idegen közt törvényt láttak, az ispán elnökölt, ítéletet mondott s a bírságot behajtotta. Az apácák körmendi tartózkodása idején a fejedelemasszony nevében okmányokat is állítottak ki, de pecsét nélkül.²⁸

Néha volt még a jobbágy és ispán közt vagyonkezelő, illetőleg jövedelem-szedő, aki az ispánnak számolt el.²⁹

A rendi statutumok a rendtagoktól kézimunkát kívántak. Bőséges lehetőség nyílt erre a monostor körül fekvő konyhakertekben. Veszprémvölgyben, Körmenden is a klastrom környékét jól ápolt konyhakertek foglalták el. Magyarországon női apátságok földművelési munkáinak végzésére beosztott conversusokról nem hallunk, még conversakról sem, ha ugyan a Dallos püspök által ancilla-nak mondott utolsó körmendi apácát nem vesszük annak.

Brassó.

Magyarországon 5 ciszterci apácamonostorról tudunk.

A brassói claustrum monialium Cisterciensium (monasterium monialium S. Katarinae) a Szent Katalin-templom mellett állott. Az első nyom létezéséről 1388. júl. 25.,³⁰ de feltétlenül régebbi alapítás, illetőleg bekebelezés. A capitulum generale elé a bekebelezés kérdése nem került, tehát még 1228. előtt lettek ciszterciek a brassói apácák, amikor még egyes, közeli apátságok fejei felvették a rendbe a jelentkező apacaházakat. Később sem zárkozott el a Capitulum, hogy átvegyék szabályzatunkat, de a lelkigondozást nem vállalhatták rendtagok. Brassóban pedig lelkigondozásuk ciszterci rendtagok kezében volt. A kerci apátság küldött ki rendtagokat. A kerci apátság alapításának ideje 1202 körüli időre esik,³¹ nem sokkal későbbre tehetjük a brassói apácák felvételét Rendünkbe. Az 1388-i dátummal kapcsolatban, mint tanut említi egy per „frater Johannes ordinis Cist.”-t, mint a Szent Katalin-kápolna rectorát. Több férfi rendtag is tartózkodott egyébként Brassóban; külön házuk volt, mint ez egy Rómát is megjárt perből kitűnik. Ennek a háznak az előljáróját nevezheti egy oklevél Brassóban lakó Abbas ad S. Catharinam-nak.³² Az említett per az apácák és a Brassóban élő kerci ciszterciek közt folyt. A Szt. Katalin-kápolna vezetését végző ciszterciek azt kívánták az apácáktól, hogy az élelmezésen kívül a takarítást, sőt egyéb durva munkákat is végezzenek el reájuk. Az apácák ezt megtagadták, mire a kerci apát kiközösítéssel akarta engedelmességre szorítani őket. Megtiltotta a rendi ruha viselését, a rendi szabályok megtartását, sőt házukból is el akarta őket távolítani, mint VII. Ince pápa 1406. máj. 3-án az esztergomi érsekhez intézett leveléből kitűnik.³³ A Szentszék Siffridus Siffridi erdélyi kanonokat bizza meg a vizsgálattal, ki a kerci apát eljárását jogtalan-nak bélyegzi, a brassói monostort az apácák birtokában hagyja s megengedi továbbra is a ciszterci szabályzat követését. A kerciek kötelesek az apácák gondozását és védelmét ellátni. Mikor a kerci apátság kihalásnak indul 1474-ben, a Szent Katalin-kápolna papját akkor is a szebeni tanács határozata alapján a kerci apátság jövedelméből tartják el.³⁴ A kerci apátság 1477-ben megszűnt.

²⁸ A. C. J. 7. 56.

²⁹ Egyh. tört. eml. a magy. hitúj. korából, V. 421. skk.

³⁰ Zimmerman—Werner: Urkundenbuch, II. 626—28.

³¹ Baumgartner: A kerci apátság, 22.

³² Janaushek: Origines, I. LXXVIII.

³³ Reisenberger: Die Kerzer Abbi, 22., Baumgartner: A kerci apáts. 94.

³⁴ Reisenberger, 32.

Mátyás király a szebeni prépostsághoz csatolta javait, és a brassóiakra bízta, hogy papról gondoskodjanak a kápolna számára, de ennek ellátása továbbra is Szeben városát terhelte. 1497-ben 12 frtot fordít e célra, még pedig a kerci apátság birtokaival vállalt kötelezettség alapján.³⁵ Szerzetes volt a pap, de hogy ciszterci volt-e, nem világlik ki a szebeni számadásokból (*monachus capellae S. Katherinae*). 1509-ben még ciszterci apácák vannak ott, amint kitűnik Pál nevű papjuk leveléből, melyben a szebeni tanácstól fekete ruhát kér. 1532-ben a városi tanács Pál ciszterci testvérnek, a Szent Katalin-kápolna magisterének 4 forintot utal ki, 1532-ben és 1539-ben a szebeni polgármester küld át számára 11 forintot a brassói városi pénztárhoz.³⁶ 1558-ban a monostor már iskola, a kápolnából internátus lett. A következő évben a kápolnát le is bontják s helyére házakat építenek.³⁷

Pozsony.

Amikor a capitulum generale megtiltotta, hogy új női monostorokat kebelezzenek be, úgy kerülték meg a tilalmat, hogy a pápát kérték fel óhajuk továbbítására. A capitulum természetesen nem tudott ez elől kitérni. A pápa kérésére bekebelezett apátságok közt szerepel a pozsonyi.³⁸ Az 1235-i káptalan veszi fel a Rendbe s Cisterciumot jelöli ki anyaapátságul.

Magát a női apátságot még 1132-ben II. Béla alapította.³⁹ Azon a helyen feküdt, ahol később a kat. főgimnáziumot építették,⁴⁰ ami akkor a városon kívül esett.⁴¹ Templomuk Szt. Mária Magdolna tiszteletére épült.

Az apátság nagyon szegény volt. András pozsonyi ispán megszánta őket s a király engedélyéből Chivchnan községben a templom közelében két kövű malmot ajándékozott nekik⁴² 1238-ban. Ennek a malomnak az ajándékozását megerősíti Máté tárnokmester, pozsonyi ispán 1244-ben s a Vidrica folyó mellett az apácák kérésére egy kaszálót ad még.⁴³

Az utolsó hiteles adat ciszterci apácák otlétéről 1290-ből való, amikor is Buken a pozsonyi káptalan előtt Kynegunt és Petronella ciszterci sororoknak lelkiismerete szavára hallgatva, átadja azt a Tors nevű 4 ekealja földet, amelyet nagybátyja, Csekleszi Kozma ispán még a tatárjárás előtt Szt. Mária Magdolna egyházának adott és melyet Buken igazságtalan s jogtalan módon vissza akart szerezni. A csekleszi hegyen kárpótlásul 2 szőlővel toldja meg.⁴⁴ 1290-ben két ciszterci névszerint is szerepel, 1297-ben meg azt mondatják III. Endrével, hogy a ciszterci monostor több mint 20 év óta lakatlanul áll.⁴⁵ Néhány nő ugyanis Pozsonyban azzal a kéréssel fordult a ferecesekhez, engedjék meg nekik, hogy Szent Klára regulájának követésére zárdát alapítsanak. Megfelelő

³⁵ Baumgartner, 95.

³⁶ Rechnung. II. 239. és 638., Baumgartner, 96.

³⁷ Baumgartner, 96., Quellen zu Gesch. d. Stadt Brassó IV. 53. és 521. — Rupp: M. helyr. tört. III. 204. a ciszterciekről mit sem tud, helyükre a klarisszákat teszi, kiknek távozását 1530. körül a szászok lutheránussá válása kényszeríti ki.

³⁸ Canivez, II. 151.; Martene után Fejér, VII. 1. 251.

³⁹ Ortway: Magy. egyh. földleírása, II. 795.

⁴⁰ Dedek Crescens: Pozsony vm., 544.

⁴¹ Fejér, VI. 2. 62.

⁴² Fejér, IV. 1. 138. Ortway: Pozsony v. tört. II. 1. 277. a helység nevét Klucsovának magyarázza. Karácsonyi: Szt. Ferenc rendj. tört. II. 449.: Konyha.

⁴³ Fejér, IV. 1. 349.

⁴⁴ Dl. 1287. és Fejér, VI. 1. 70., 71.

⁴⁵ Karácsonyi: Szt. Ferenc rendjének tört. M.-on, II. 510. szerint 1290. tollhiba lehetett 1272. helyett.

helyük és ellátásukra anyagi eszközük van. Máté protector-bíboros 1297 szeptemberében hozzájárul ehhez s a provinciálisra bízta a kivitelezést.⁴⁶ A provinciális be is telepíti őket a ciszterciak helyére s megszerzi III. Endre jóváhagyását is 1297 okt. 26-án. Az intézkedés jogszerűségét azzal támasztják alá, hogy a ciszterci apácák kihaltak s Pozsony város területén lévő ingatlanok két évtizeddel régebb óta gazdátlanul vannak. A pozsonyi polgárság sokszor tett kísérletet a Ciszterci Rendnél, hogy a halottak helyére a Rendből más apácákat küldjenek. Kérésük azonban eredménytelen maradt. Így a birtokok a király kezére hárultak vissza s ezeket a király a klarisszáknak adja, kiket a ferencesek a pozsonyi polgárok engedélyével s az általuk adott helyen betelepítettek. Pozsonyban volt egyébként a pilisi és heiligenkreuzi ciszterci apátságoknak is háza. A pozsonyi vár mögött levő szőlőt még a ciszterci apácák 1249-ben a heiligenkreuziaknak adták el 4 ezüst márkáért. A lelkigondozást valószínűleg a szokásnak megfelelően a legközelebbi ciszterci apátság tagjai, a pilisiek látták el. Hogy az anyaaapátság éppen Cîteaux lett, ez tiszteletadás volt a pápa iránt, gyakorlatilag azonban az apátság magára maradt s ez okozta pusztulását. Anyagi elszegényedéséhez bizonyára jelentősen hozzájárultak azok a harcok, melyek hazánk és Csehország között 1271 óta éppen Pozsony vidékén folytak a leghevesebben.

A veszprémvölgyi Szűz Mária-monostor.

Közvetlenül a tatárjárást megelőző időben új élet pezsdülése indul meg Veszprém mellett két apácaklastromban.

IV. Béla királyunk kitüntető kegye a legősibb magyarországi apáca monostorba, a Szent István által görög oklevéllel alapított veszprémvölgyi Bold. Szűz monostorába⁴⁷ cisztercieket telepített. 1240 körül, tehát nemsokkal a bekebelezéseknek határt szabó 1228-i káptalani határozat után fordult IV. Béla a ciszterci káptalanhoz a kéréssel, hogy a veszprémvölgyi apácamonostort fogadja be a Rend tagjai közé. A káptalan nem térhetett ki Rendünk különleges kedvelőjének kérése elől s ezért az 1240-i káptalan⁴⁸ megbízta a szentgotthárdi és a heiligenkreutzi apátokat, hogy tekintsék meg a helyet, vizsgálják meg egyéb körülményeit s kebelezzék be a Rendbe. Anyaaapátsággul a szépesit (Schawnik) rendelik.

Ugyancsak 1240-ben alapítja meg nem messze a Bold. Szűz monostortól Bertalan veszprémi püspök az ágostonrendi apácák kolostorát Szent Katalin tiszteletére.⁴⁹ A Szent Kalatin-apácák a domonkosok vezetése és szabályzata szerint éltek.

Röviddel a megalapítás után a mongol betörés riasztó híre verte fel a veszprémi völgy békéjét. Szent Katalin kolostorából öt apáca — sokkal több nem is igen lehetett az új alapításban — Nona-ba menekültek. A Bold. Szűz monostorának sorsáról nem tudunk. A régiek közül nem sokan lehettek, a Ciszterci Rendbe való átvétel még nem történhetett meg, a néhány apáca a környék rejtékhelyein keresetett oltalmat.

A veszprémi Szűz Mária-templom és monostor az átvételkor már nagyon dezolált állapotban lehetett, mert gyökeres restaurációra volt szükség. A templomot egyenesen újjá kellett építeni. IV. Béla 1256-ban a bakonyi ispán-

⁴⁶ Fejér, VII. 5. 538.

⁴⁷ Legújabbán Moravcsik Gyula, Szt. István emlékkönyv, I. 9. és Pais Dezső, u. o. II. 9 foglalkoztak a görög oklevél kérdésével.

⁴⁸ 62. pont, Canivez II. 228.

⁴⁹ Fejér, IV. 1. 232.

nak rendeletben meghagyja, hogy az apácának ingyen fát adjon erre a célra,⁵⁰ de a szállítást maguk az apácák végeztették.

Minden valószínűség szerint a monostor siralmasan elhanyagolt állapota s az újjászervezés átmenetének nehézségei voltak okai, hogy a Rend nagy pártfogója, IV. Béla, nem az ősi apátságban választott otthont Istennek ígért leánya, Margit számára, hanem az ágostonrendűek újonnan épült kolostorát szemelte ki. Az élet ugyan nem halt ki Szűz Mária egyházában sem, hisz 1240-ből⁵¹ és 1244-ből⁵² is van életnyilvánulás, de ez az élet nem lehetett más, mint tengődés. A virágzás csak a hetvenes években indult meg.

Királyaink mindenkor készségesen siettek az apácák anyagi megsegítésére. Megkapták az összes Szent Istvántól adott és Kálmán király korában már kibővült birtokokat, s közben maguk is gyarapítottak. Kőrmendre költözésük előtt nagyjában a következő birtokaik voltak:

Szárberény, ma Vörösberény, a Balaton partján (a görög oklevélben: Sagarbruen). Eredetileg 48 mansio és halász tartozott hozzá, Kálmán király korában 54 mansio, ugyanannyi szőlő; minden mansio évenként 60 köből bort ad. A veszprémi káptalannal közös föld.

1328-ban a fehérvári káptalan felmérése szerint Szárberényben van szántóföld, rét, legelő és halászhely összesen 700 hold s 37 jobbágytelek; van még 63 hold ritkás erdő, mely az apácák szerint valamikor az ő szőlőjük volt; a cserjéseket és erdőket nagyságuk miatt fel sem tudták mérni. Szárberény 70 hold hosszúságban érte a Balatont.⁵³ 1488-ban az apácák jobbágysai 20, a káptalané 13 forintot adóztak.⁵⁴

1343-ban Heym fia, Pál, akarta elperelni Szárberénynek 30 márka értékű földjét, mégpedig *Füzfő*, melyet Pál Bereg-nek nevezett. Viola fejedelem-asszony csak eskütelével menthette meg.⁵⁵ Füzfő az 1378-i határjárás szerint Papvására felé nyult el.⁵⁶

1402-ben kikerekítik Kővágóörsi Mátyás berényi és bozsoki birtokrészeivel a birtokot.⁵⁷

Szárberénnyel kapcsolatos az ú. n. Konyhaerdő is, mely az apácák konyhai és fűtési szükségletére szolgált. Vörösberény, Szentkirályszabadja, Litér mai ismert községek a Konyhaerdő határai egy 1392-i határjárás szerint.⁵⁸

Szántószentpéter, másként Szentgyörgy (a görög oklevélben: Samtag) Fejér megyében feküdt. Tas és Szalk volt a szomszédja.⁵⁹ Hozzá tartozott a Fővenyáztony nevű sziget,⁶⁰ ami talán a Kálmán király oklevelében szereplő Obada. Szántószentpéteren volt 30 mansio, 20 udvarnok, 7 révész, 60 zsellér, 12 halász, 3 ács, 2 kovács, 1 palackkészítő, 1 esztergályos, 70 méhészt és 6 vincellért.

Madocsa (Partmadocsa) Tolna megyében volt, 1439-ben az apácák kérésére a király Fejér megyéhez csatolta. A Kálmán-kori oklevél szerint Szent István adománya. Másik neve Tanya. Vizahalászata az apácáké.

Gerencsér (a görög Grintzari), Veszprém megye. Ma pusztá Tamási

⁵⁰ Fejér, VII. 1. 362.

⁵¹ Dl. 249.

⁵² Dl. 3631.

⁵³ Dl. 25081.

⁵⁴ Csánki, III. 222.

⁵⁵ Dl. 3439.

⁵⁶ Dl. 25081.

⁵⁷ Csánki, III. 282.

⁵⁸ Dl. 25081.

⁵⁹ Dl. 25209.

⁶⁰ Dl. 25269.

mellett. 1488-ban 18 forintot adózott.⁶¹ 1374-ben 8 ekealjára becsülték, 39 márka értékben.⁶² Elcserélték Bakonybél kajári és szentmárkuri birtokrészével.⁶³

Padrag (a görög Padrougou), Veszprém vm. 1488-ban 13 forint adót fizetett. Északra Csécut, délkeletre Halimba a határ.⁶⁴

Palózs (Polosnikou) 8 mansio, 7 szekerezzel. Csopakkal egynek vetették. A káptalannal közös birtokos a monostor.

Kenese (a görög oklevélben Knesa). 1488-ban 49 frt adót fizet.⁶⁵ Közös birtok, de legnagyobb birtokos az apátság.

Mama Kenese mellett feküdt. Földművesek, szekeresek s egyéb mesteremberek szolgáltak itt az apátságnak. A török idők alatt lakossága kipusztult,⁶⁶ ma Mama pusztja.

Sándor (Sandrou) Kenese szomszédja volt, a török idők után keneseiek művelik.⁶⁷

Csitény (Tzitoum), Csajág és Kenese voltak határosak vele. A török idők után lakatlan.⁶⁸

Sarlós (Zalese)-t a méhészetre szánta Szent István. Baranyában feküdt. Messze fekvése miatt 1224-ben bérbeadták a pécsváradi apátnak. Bálint bíboros pécsi püspök elfoglalta. Az apácák 1398-ban visszaadására királyi parancsot eszközöltek ki, de ezt a pécsváradi konvent nem merte továbbítani, mire a veszprémi káptalanhoz fordultak az apácák.⁶⁹

Vámos (Veszprém m.) a szomszédos nemesekkel közös birtok volt. A török idők alatt a szomszédok egyszerűen megszállták. 1488-ban az apácák 5 forint adót fizettek.

Kajár a Balaton fejenél, ezért Balatonfő-vel kapcsolták össze. Papkeszi, Kenese, Csitény, Csajág határosak vele.

Kajárhoz tartozott a mai *Akarattyá*. Nevét onnan eredeztetik, hogy az ősi oklevél a Kenesén való tartózkodást az apácák akaratától teszi függővé. Régebben Kayarithia,⁷⁰ vagy Kajarittya,⁷¹ Kajár útja⁷² volt; nyilván a Kajár útjából lett Akarattyá.

Menyekét 1396-ban csere útján szerezte Zircről. A sándori Szilas szőlőt adta érte.⁷³ Birtokrészük már 1394 óta volt itt, ugyanis Menyekei György hálából odaadta az apácáknak menyeketi birtokrészét. Szántóföldön kívül malom és gyümölcsös is volt.

Jutason 1436-ban kapnak nagyobb részt,⁷⁴ később vétel útján gyarapítják.⁷⁵

Kemecse Viganthy Lampert özvegyének adománya 1274-ben. Veszprém közelében feküdt.⁷⁶

⁶¹ Csánki, III. 231.

⁶² Dl. 250.

⁶³ Egyht. eml. a hitúj. kor. I. 256.

⁶⁴ Dl. 25147.

⁶⁵ Csánki, III. 237.

⁶⁶ A. C. J. 35. 57.

⁶⁷ A. C. J. 35. 57.

⁶⁸ A. C. J. 35. 57.

⁶⁹ Dl. 35803.

⁷⁰ Dl. 8121.

⁷¹ Dl. 25054.

⁷² Dl. 25123.

⁷³ Fejér, X. 2. 390. skk.

⁷⁴ Dl. 12897.

⁷⁵ Dl. 13051., 24035.

⁷⁶ Csánki, III. 237.

Lovas 1488-ban 17 forintot fizetett adóban. A Balaton partján ma is megvan.

Alsóörsön mintegy 30 holdja volt az apátságnak, 1317-ben 4 bécsi denáros márkáért adta el.⁷⁷ *Kövágóörsön, Tekeresen, Tótmezőn,*⁷⁸ *Egyházasszamárdin* és *Szentmiklósszegezen*⁷⁹ csak kisebb részek tartoztak az apátsághoz. *Csatáron* 1454-ben vettek 300 forintért 4 nemesi telket, de 1508-ban teljesen elhagyott volt.⁸⁰

Fejér megyében kapták IV. Lászlótól *Tikus-t*, másképen *Szigetfőt*.⁸¹ Később hozzájárult a kikötőben szedett királyi vám is. Rácalmás és Pentele közt feküdt.⁸² 1535-ben még az apácák tényleges birtoka.⁸³ Miksa király 1565-i megerősítő oklevele⁸⁴ egynek veszi Szigetfőt Syld szigettel, hol a Kálmán-kori oklevélben 10 mansio volt állattenyésztésre és vizahalászatra, míg Szigetfőn 7 révész.

Csetény Szent Pantaleon (Pentele) apátság birtokával határos.⁸⁵ Mária királynőtől kapták 1394-ben. *Kormó* és *Körtvély* kisebb birtokok.

E birtokok mutatják, hogy az ország egyik leggazdagabb apátsága lehetett volna, de részben a birtokok szétszórtsága, részben a szomszédok birtokéhsége, méginkább maga a birtokszervezet, de főképpen a kedvezőtlen egyéb külső körülmények jelentékenyen lecsökkentették a jövedelmet.

IV. László alatt különösen sok anyagi csapás zavarta meg az apácák életét, viszont nagy kiváltságaik jórészét is László királytól kapják.

A Henrikfiak ellen folyó ádáz harc Veszprém vidékét sem kímélte, hisz Péter püspök maga is a Henrikfiak családjából való volt. Az apácák is sok kárt szenvedtek a nekivadult csapatoktól. Így történt, hogy amikor 1275-ben IV. László vadászatra indult a Bakonyba s betért a Bold. Szűz veszprémvölgyi egyházába, az apácákat olyan anyagi nélkülözések közt találta, hogy már a Bold. Szűz dicsőségének szolgálata is szenvedett. Hogy az apácák szegénységén segítsen, nekik adja gerzemi malmát, hol a sümegi udvarnokok a finom lisztet szokták öröltetni s nekik adja *Tikus* (Szigetfő) birtokot, a rajta levő udvarnokokkal együtt.⁸⁶ Nemsokára megint a veszprémvölgyi monostornál találjuk a királyt s tikusi birtokukon a királyt megillető vámot is nekik adta, amelyet a kikötőben megforduló hajósok a hajójavitás után szoktak fizetni.⁸⁷ A tikusi birtokot a király — megfélekedezvén adományáról, — nemsokkal később 100 márkáért Szigetfői Miklósnak is odaadta. III. Endre alatt 1295-ben az apácák elsőbbségi adomány címén nagy nehezen visszaszerzik.⁸⁸

IV. László és kíséretének gyakori látogatása új baj forrása lett. Úgy felélték a monostor birtokait, hogy valósággal nyomor köszöntött az apácákra. Már arra gondoltak, hogy otthagyják a monostort. Elnémult volna az Isten dicsérete a legősibb női monostorban. Ettől már IV. László is visszariadt. Kárpótlásul és segítségül az apácák négy birtokát: Kenesét, Sándort, Mamát

⁷⁷ Fejér, IX. 4. 44. sk.

⁷⁸ Dl. 6872.

⁷⁹ Fejér, X. 4. 166. sk.

⁸⁰ Dl. 22494.

⁸¹ Fejér, V. 2. 256. skk.

⁸² Csánki, III. 351.

⁸³ Károlyi cs. okl. III. 195

⁸⁴ A. C. J. 2. 21.

⁸⁵ Fejér, X. 4. 73.

⁸⁶ Fejér, V. 2. 256. skk.

⁸⁷ Fejér, V. 2. 394—96. — Karácsonyi: Hamis okl. szerint dátuma ennek is 1275., azonban a tikusi birtokra utalás annál későbbnek bizonyítja.

⁸⁸ Fejér, VI. 1. 31 skk.

és Vörösberényt 1276-ban minden rendes és rendkívüli adó alól mentesíti.⁸⁹

IV. László 1276 március 21-én értesíti a veszprémi ispánt, hogy a veszprémi apácák emberei sem az ispán, sem más bíró előtt nem kötelesek megjelenni. Az ellenük panasztevők közvetlenül a király vagy az országbíró elé terjesszék keresetüket.⁹⁰

Minél több jogot nyer az apátság, annál bonyolultabb perekbe keveredik.

Igen sok küzdelem forrása volt a tizedmentesség. A harc többször felújul, de az apácák meggyőző bizonyítékaikkal mindig megszerzik igazukat.

A tizedmentességet is Szent István oklevelére szokták visszavezetni. A görög szövegből azonban csak annyi következtethető ki, hogy Szent István kivette a monostort a püspöki joghatóság alól s egyenesen az érsek alá rendelte. Pontosabban körülírja e kiváltságot a Kálmán király-korabeli átirat, mely megtiltja a veszprémi püspököknek, hogy az apácák birtokait tizedért zaklassa vagy a birtokon épült templomok vezetésére befolyást gyakoroljon. A chrisma és a szent olaj megszentelése tekintetében Esztergomhoz tartozik az apátság — mondja Kálmán király oklevele.

A görög eredeti oklevél egy tűzvész alkalmával elégett⁹¹ s így mikor János veszprémi püspök kétségbevonta az apácák birtokainak tizedmentességét, eredetiben nem tudták felmutatni. Erre János püspök a tizedet magának foglalta le. 1210-ben azonban Stella fejedelemasszony megjelent Róbert veszprémi püspök előtt, s hivatkozván a tényre, hogy a monostor népeinek tizedét Szent István óta az apátság élvezte, kérte a tized visszaadását. Róbert püspök vizsgálatot indított s az öregebb papok, mivel elődeiktől hallották, bizonyosságot tettek, hogy a monostor János püspök intézkedése előtt békében és ellenmondás nélkül birtokolta népeinek tizedét, indítatva érezte magát a tized visszaadására.⁹²

A tizedveszteség szála maradt a veszprémi püspökök szemében. 1280-ban Ágnes fejedelemasszony⁹³ könnyek közt tesz panaszt a pápai követ, Fülöp fermói püspök előtt, hogy népeik tizedét Péter püspök magának foglalta le s jogtalanságával igen nagy kárt okozott. A követ Lodomér érsekre bízta az ügyet. A püspök határnapról határnapra nyújtja a döntést, míg végre az érsek a püspök távollétében az apácák okmányai alapján javukra ítél. Erre Péter püspök is 1271-ben elismeri jogukat.⁹⁴ 1342-ben pedig a király és királynő együttesen kívánták Mesko veszprémi püspöktől, hogy a jogtalanul elvett tizedet adja vissza az apácáknak.⁹⁵ 1363-ban meg Péter veszprémi prépostot figyelmeztetik, hogy tizedmentességét és joghatóságbeli függetlenségét ne csorbítsa, mikor a prépost az apácák templomainak papjait adófizetésre szorította. 1439-ben Rozgonyi Simon veszprémi püspökkel ismertetik el régi jogukat. 1611-ben Hero-vics Mátyás tihanyi apát tiltakozott a Kőrmenden lakó apácáknál száberényi tizedszedésük ellen, mert ez szerinte a tihanyi apátságot illette. Az apácák teljes joggal emeltek óvást a követelés ellen a vasvári káptalan előtt, mire az apát elhallgatott.⁹⁶

⁸⁹ Fejér, V. 2. 329. Megerősítése 1374-ben Dl. 1026.

⁹⁰ Hazai oklt. I. 74.

⁹¹ A tűzvészt és a privilegialislevelek elégését említi IX. Bonifác is 1400-ban, Mon. Vatic. Hung. I. 4. 262.

⁹² Fejér, III. 1. 103.

⁹³ Mon. Eccl. Strig. II. 217. szerint az évszám helyesebb 1279.

⁹⁴ Dl. 1205.

⁹⁵ Fejér, VIII. 4. 587. skk.

⁹⁶ Tihanyi ap. tört. 80. Eredeti: A. C. J. 23. 20.

A tizedmentességért folytatott harccal párhuzamosan küzd az apátság joghatóságbeli függetlenségéért a veszprémi püspökkel.

Benedek püspök 1297 márc. 20-án elismeri, hogy az apácák veszprémmegyei birtokain a templomok mindenkor függetlenek voltak a püspöki joghatóságtól. Felsorolja a kenesei Szent Mihály-templomot, a szárberényi Szent Márton-egyházat s ennek filiáját, a mamai Szent László-kápolnát, valamint a padragi Szent Mihály-templomot. Az apácák e nyilatkozatot sietnek megerősíteni Lodomér érsekkel,⁹⁷ majd meg Dömötör érsekkel 1381-ben.⁹⁸ Amikor Benedek veszprémi prépost adófizetésre akarta szorítani birtokaik papjait s joghatósága alá kényszeríteni s el akarta fogatni az ellenszegülőket, az apácák 1410-ben tiltakoztak a királyi közjegyző előtt e jogtalanság ellen s hangsúlyozták, hogy még az esztergomi érseknek is csak a krizma és szentolaj átvételében vannak alávetve, mégpedig összes birtokaikon, nemcsak a veszprémmegyeieken.⁹⁹ Érdekes, hogy mikor e birtokok a jezsuiták kezébe jutottak, eleinte elismerték a veszprémi egyházi hatóságot e községekben, 1750-ben már a padragi Szent Mihály- és vörösberényi Szent Ignác-templomot a szentszék előtt esztergomi egyházmegyéhez sorozzák. Iurisdictiont is Esztergomból kérnek.¹⁰⁰

A pápai adószedők sem hajtottak be semmiféle adót a monostor birtokain. Mikor 1394-ben Vilmos pápai adószedő vagyoadóra akarta kényszeríteni őket, Zsigmond király kioktatja az adószedőt: tudhatná, hogy ilyen fizetésekre az apácák nincsenek kötelezve s tilalmazza, hogy a pápai rendeletekkel szemben új szokást vezessen be. Ha cenzura alá vetette őket, vonja azt vissza.¹⁰¹

Valamennyi királyunk siet jóváhagyni elődei kiváltságait, sőt fokozzák a mentességeket. 1374-ben a *lucrum camerae* alól mentik fel.¹⁰² 1458 óta pedig minden katonai szolgáltatmánytól függetlenítik.¹⁰³

A kiváltságokat a pápákkal is többször megerősítetik. Így 1298-ban VIII. Bonifáccal,¹⁰⁴ 1372-ben XI. Gergellyel,¹⁰⁵ 1393-ban IX. Bonifáccal,¹⁰⁶ 1394-ben ismét IX. Bonifáccal.¹⁰⁷

A pápák nemcsak megerősítették a kiváltságokat, hanem gyarapították is. Búcsúkkal látják el a Szent Szűz veszprémvölgyi egyházát, hogy a templom látogatottságát fokozzák. Így pl. IX. Bonifác két év és 40 napos búcsút engedélyez.¹⁰⁸

IX. Bonifác megengedi a püspököknek s az általa kijelölt papoknak, hogy mindazon excommunicatio, irregularitások s fogadalmak alól felmentést adjanak, amely alól a penitentiarii minores in Romana curia adhatnak, akik többek közt az apátsági templomot meglátogatják.¹⁰⁹

Részint kiváltságai, részint birtokügyek sokszor szembeállítják a veszprémvölgyi monostor közvetlen szomszédaival.

⁹⁷ 1297 jún. 5. Fejér, VI. 5. 93.

⁹⁸ DI. 25049.

⁹⁹ DI. 25174.

¹⁰⁰ Acta Coll. Laur. fop. 33. sz. 8., 11., 18., 19.

¹⁰¹ Fejér, X. 1. 193. skk.

¹⁰² DI. 6168.

¹⁰³ DI. 15255.

¹⁰⁴ Mon. Eccl. Veszpr. II. 21.

¹⁰⁵ DI. 3625.

¹⁰⁶ Mon. Vatic. Hung. I. 3. 238.

¹⁰⁷ Fejér, X. 1. 199–200.

¹⁰⁸ Mon. Vatic. Hung. I. 3. 56.

¹⁰⁹ Mon. Vatic. Hung. I. 3. 262. sk.

Nem egyszer került igen feszült viszonyba a veszprémi káptalannal. Mind-egyik védi a maga érdekét.

Palozsnakért már 1332-ben folyt a harc, mert a káptalan az apácák kúriáját megszállta.¹¹⁰

1387-ben Bubek Imre országbíró ítélezik a káptalan ellen, mert ez elfoglalta az apácák csopaki (palozsnaki) birtokát s az apácák jobbágyjainak jószágát Sándoron elhajtatta.¹¹¹

Szárberény is ütköző pont volt a két fél közt. 1349-ben Tamás országbíró az apácák javára dönt,¹¹² ezután megkísérelték az osztozkodást,¹¹³ de perre került a vita. Tamás országbíró 1353-ban Szárberényt megint az apácáknak ítéli, mert a káptalannak Szent Lászlótól kapott adománylevelében csak Berény szerepel, ez pedig sok van.¹¹⁴ Sebestyén kanonok Isten és az igazság elleni véteknek látja az apácák eljárását,¹¹⁵ pedig régebben a somogy megyei Berényért folytatott harcot a káptalan,¹¹⁶ mégis tovább viszik az ügyet, megfordul Laczkfi Imre, Garai Miklós és Szécsi Miklós nádorok előtt, a fehérvári és győri káptalannál, míg fel nem osztják a birtokot s csak 3 ekealjáról dönt a király.¹¹⁷ Az apácák 54 sessiójához, szölleijéhez senki nem mer nyúlni, ez a biztos kiinduló pont, a birtok zömét tehát minden per biztosítja nekik.

A püspökkel nemcsak a tized és a joghatóság miatt volt ellentét. Több helyen érintkeztek birtokaik. 1392-ben Dömötör püspök csatolt Mamából Pothvásárához,¹¹⁸ azután meg János püspök gyanusította az apácákat, hogy Pothvására (Papvására) birtokából Mamához csatoltak. Végül a püspök átlátta követelésének jogtalanságát s Garai Miklós nádor előtt elégtételt szolgáltatott az apácáknak 1409-ben.¹¹⁹

Majdnem évtizedes per folyt a Szent Katalin-kolostorbeli apácákkal Tótmező és Kemece miatt. Szécsi Miklós 1382-ben Tótmezőt egyszerűen a Szent Katalin kolostornak ítéli, Kemecekre vonatkozólag pedig a főnöknő esküjét fogadja el perdöntő bizonyítéknak.¹²⁰

A zürzavaros állapotok, az oligarchák erőszakoskodásai is mindenkor súlyosan érintették az apácákat. 1317-ben a monostor teteje, főképen a hálóteremé, régi volta miatt elpusztult; már félniök kellett, hogy a terem fala is lemálik, sőt összeomlik a tető elkorhadtsága miatt. A békétlen idők s egyes nemesek hatalmaskodása miatt jobbágyaikhoz nem fordulhattak, — mondja Katalin fejedelemasszony — hozzáférhető jövedelmüket a napi szükséglet emésztette fel, kénytelenek alsóörsi birtokukat az erdővel és balatoni halász-hellyel együtt eladni Márton örsi prépostnak s testvérének. Négy márkát kapnak érte bécsi denarban.¹²¹ 1367-ben a monostor újjáépítésére kapnak ingyen fát a királytól a Bakonyból,¹²² de akkor már anyagi helyzetük — legalábbis aránylagosan — erősen javult. A gazdasági élet és a belső viszonyok meg-

¹¹⁰ Veszpr. képt. lt. Polozsnak. 31.

¹¹¹ Zalai okmt. II. 212. sk.

¹¹² Dl. 3964.

¹¹³ Dl. 743. Hazai oklt. IV. 178.

¹¹⁴ Veszpr. kápt. lt. Sárberény, 9.

¹¹⁵ U. o. 1354-ben.

¹¹⁶ Wenzel, Árpádh. V. 106—7.

¹¹⁷ 1389-ben, Dl. 7460.

¹¹⁸ A. C. J. 27. 37.

¹¹⁹ Dl. 9478.

¹²⁰ Dl. 6871.

¹²¹ Fejér, VIII. 2. 190. sk.

¹²² Fejér, IX. 4. 44—45.

szilárdulása tette lehetővé, hogy 1334—35-ben a pápai adószedőknek a veszprémi apácázárda 2 márkát, a Szt. Katalin apácák 10 pensat, a zirci apátság 90 garast fizet.¹²³

Mihelyt jobb viszonyok közé kerülnek, sietnek segíteni másokon, szegényebb rendtársaikon. Menyekei Györgynek mikor 2 lányával együtt nyomorúságos helyzetbe került, számalomból 13 nehézveretű denárt adtak. Hálából nekik hagyta menyeekei birtokrészét.¹²⁴ 1396-ban a fehérvári keresztesek előtt csereszerződést kötnek Zircel. A zirci monostornak nem voltak olyan birtokai, hol szállóje is lett volna, vagy tizedben s hegyadóban bort kaphatott volna. Jövedelme oly csekély volt, hogy nem futotta borvásárlásra. Az apácák megsajnálván a zirci szerzetesek nélkülözését, elcserélik a sándori Szilason levő nagy és jól gondozott szőlőjüket, a malomhoz vezető út mellett. Tizedet, kilencedet sem kívánnak. A zirciek viszont átadják Menyekét, melyet a szomszédos nemesek, főként a Lőrente-nemzetségbeli Essegváry-ak annyira elpusztítottak, hogy mindössze két ember tengődik a birtokon, a monostornak semmi haszna sincs belőle, sőt — mint megállapítják, — reményük sincs, hogy valaha is lesz. Már zálog-birtok is volt s épen az apácák segítették visszaváltani. Viszont az apácák birtokaihoz közelebb esik s erdőt is kaptak vele az apácák.¹²⁵ Nem tudták, hogy évtizedekre nyúló s meg-megújuló viszályok terhét vették magukra a kapzsi szomszédokkal.

Zsigmond király sokszor kifejezésre juttatta jóakarátát a monostorral szemben, amit a Bold. Szűz iránt való tisztelettel magyaráz. Kiváltságait ismételtelen megerősíti. Különös kedvelőjük Mária királyné.

A Hunyadiak és Jagellók korában csendesesen folyik a monostor élete, csak apró-cseprő birtokpercek tarkítják. Egyetlen kiemelkedő esemény, hogy V. László 1456-ban pallos-jogot ad a monostornak.¹²⁶

A kettős királyválasztás megint sok hatalmaskodni vágyó előtt lehetőséget nyitott a kártevésre. Csorón András egyszerűen megjelent Kenesén a szüretkor és önkényesen megadóztatta az apácák jobbágysait. Pestyéni Gergely, János király országbírája veszi oltalmába őket.¹²⁷ Különösen a palotai kapitányok, Mór László, majd Dénesfalvi László portyázása szegényítette a népet. Szalaházi János püspök, a káptalan és a város ellentétes pártállása mindkét király párt-híveinek ürügyet szolgáltatott a pusztításra. A káptalan 1538-ban panaszkodik Ferdinánd királynak, hogy Veszprém környéke 10 mérföldnyire csaknem egészen elnéptelenedett.¹²⁸ Magát Veszprémet Török Bálint dúlta-rabolta 1537-ben, de a környék még sokáig szenvedett garázdálkodásától. A török csapatok ismételtelen megjelentek 1549 óta Veszprém alatt.

Szörnyű csapást jelentett a vidékre a két Podmaniczky testvér, János és Rafael. Szolgálatukért, pénzbeli segítségükért 1537-ben megkapták János királytól Palotát. Innen intézik pusztító portyázásaikat, melyeknek áldozatul esik szegény és gazdag, kastély és jobbágyviskó. János király halála után 1543-ban Ferdinánd hűségére térnek ugyan, de az országgyűlés ismételtelen kénytelen foglalkozni erőszakosságaikkal. Az apácák is kénytelenek voltak a királyhoz fordulni garázdálkodásaik ellen. A panasz szerint a Podmaniczkyek Szárberényt, Mamát, Sándort, Kenesét és a kajári birtokrészt évekkel azelőtt megszállották,

¹²³ Mon. Eccl. Vespri. II. 72—73. — 1 marka = 450 denár, 1 pensa = 40 kis bécsi denár, 1 garas = 12 kisdénár, fillér.

¹²⁴ Dl. 250.

¹²⁵ Fejér, X. 2. 390—93.

¹²⁶ Dl. 15062.

¹²⁷ 1535. jún. 4. Károlyi cs. okl. III. 195.

¹²⁸ Lukcsics J.: A veszpr. kápt. a XVI. sz. 18—23.

s Palotához csatolták, 1545-ben a király fegyveres erővel visszavette tőlük e területet, de a testvérek utána tovább folytatták az erőszakosságokat, amik nem egyszer öldöklésig mentek. Az apácák a királyi hatalom gyengeségének láttára békés megegyezéssel akartak véget vetni a bajoknak. A Podmaniczkyak erre is állottak. Úgy egyeztek meg, hogy a birtokot átadják a veszprémi várnagyok kezébe s a király megvizsgálván az ügyet, a jogos birtokosnak adja át a birtokot. A tárgyalás napjaul Szent Márton oktaváját tűzték ki (1545. nov. 18.). A Podmaniczkyak azonban a terminuson meg sem jelentek. Mivel azonban az apácák igazolták tulajdonjogukat, a király visszatérte nekik a kérdéses birtokokat. A Podmaniczkyak palotai emberei mit sem törődve ezzel Kajarra rontottak, elhurcolták Palotára az apácák jobbágyait s ezek csak súlyos összegekért válthatták meg életüket és szabadságukat. A király követeli most a vétkesek megbüntetését és a károk jóvátételét. Levelének közvetítésével 1545. febr. 15-én a pozsonyi káptalant bízta meg. Ez éppen Pozsonyban éri Podmaniczky Rafaelt. Az erőszakosabb János ekkor már nem él s Rafael is erősen az engedékenységre hangolódik. Készségesen megígéri a bajok orvoslását s kijelenti, hogy személyesen a király elé járul ez és egyéb ügyei elintézésére.¹²⁹ Veszprém megye közgyűlése végre is hajtotta a birtokok visszaadását.¹³⁰

1549 óta török csapatok is ismételten megfordultak Veszprém alatt, de Khadim Ali budai basa csak 1552-ben fogott ostromához. Vas Mihály hajdukapitány árulása jún. 1-én kezébe juttatta a várat. A Bocskay-mozgalmakig felváltva volt keresztény és pogány kézen. A török idő már nem találta ősi monostorukban az apácákat. Már jóval előbb, mielőtt a mohácsi vész után a török közelsége bizonytalanná tette a helyzetet, Körmendre menekültek. Összes értékes ingóságait, a templomi szereket, könyveiket, okleveleiket magukkal vitték. A későbbi hagyomány szerint mintegy százan voltak még a költözködéskor.¹³¹ Mesés hírek keringhettek a magukkal vitt kincsekről. I. Ferdinánd király maga is tisztán akart látni, ezért megbízta Pétert, a leveldi karthauzi perjelt és Gál őrsi prépostot, keressék fel Körmenden az apácákat. Ezek 1549. szept. közepe táján vallatóra fogták a fejedelemasszonyt, mennyi dolga-java van a veszprémvölgyi Szűz Mária-egyháznak s hol tartják azt. Főképen a pénz s az arany-ezüst edények után érdeklődtek. A fejedelemasszony kitérően azt válaszolta, hogy pénzük jelenleg nagyon kevés van, többi értékeiket pedig titkos és biztos helyen elrejtették s így nem tudják felmutatni.¹³²

Az elköltözködés egyúttal a hanyatlást jelentette. Nem veszi már körül őket a veszprémvölgyi monostor történeti levegője, a szent hagyományok lelkesítő színtere, anyagiakért folytatott küzdelem, nem egyszer a nyomor foglalja le az apácák idejét, köti le a lélek szárnyalásának szabadságát. Körmenden üresen találtak egy vilhelmita kolostort.¹³³ A mai város belső területén volt, de körülötte akkortájt veteményes kertek terültek el. Ez lett száműzetésük helye csaknem egy századon át.

Jogigényükről birtokaikra sohasem mondtak le. Miksa kérésükre 1565-ben el is rendelte az összes birtokokba való beiktatásukat,¹³⁴ amit a török miatt képletesen Pápán hajtottak végre a zalavári konvent közbenjöttével 1570-ben.¹³⁵

¹²⁹ A. C. J. 27. 40.

¹³⁰ A. C. J. 4. 5.

¹³¹ A. C. J. 31. 8.

¹³² Egyháztört. eml. a magy. hitúj. kor. V. 424.

¹³³ Pázmány: Opera omnia, VI. 643.

¹³⁴ A. C. J. 2. 21.

¹³⁵ A. C. J. 4. 16.

Rudolfal is megerősítették tulajdonjogukat minden birtokukra 1582-ben.¹³⁶

Az apácák távozása után a birtokkezelés és ellenőrzés teljesen kicsúszott az apácák kezéből. Az ispánok megbízhatóságára vannak utalva. A török terjeszkedés pedig a birtokok számát, terjedelmét csappantotta meg. 1542. végén Padragon 11 porta van, Vámoson 5 és fél, Berényen 10, Mamán 12, Sándoron 7 és fél, Kenesén 32, Kajáron 8 porta után fizet adót, míg 1548-ban Veszprém-megyének egyetlen még török kézben nem levő járásában, Padragon is csak 3 porta után fizetett,¹³⁷ 1549-ben ellenben 8 porta után.¹³⁸ A birtokok, mintha gazdájuk sem lenne, a szomszédok erőszakosságának voltak kitéve. 1538-ban a pozsonyi országgyűlés kéri a királyt, hogy a veszprémi püspök, Kecseth Márton foglalásai ellen vegye oltalmába a veszprémvölgyi ciszterci apácákat. A király erőlyesen ráír a püspökre, elrendeli, az elhajtott marhákat adja vissza, az apácák birtokaira beszállásolt katonáit távolítsa el.¹³⁹

A veszprémmegyei birtokoknak úgy akartak védelmet biztosítani, hogy a veszprémi várkapitányra, Gyulaffy Lászlóra bízák kezelését, illetőleg bérbeadták neki.¹⁴⁰

Erdődy Péter, övé volt akkor Körmen, 1566-ban kényszeríteni akarta az apácákat, hogy javaik kormányzását ruházzák rá. Mivel a birtokkezelést Gyulaffy László kezéből az apácák nem merték kivenni, minden módon kellemtelenséget támasztott nekik.¹⁴¹ Pedig Gyulaffy gazdálkodása is csak kárt okozott nekik, olyannyira, hogy egyenesen szegénységbe sodorta őket. Mikor Gyulaffyt a király Erdélybe rendelte, az apácák fel akarták használni az alkalmat, hogy a veszprémmegyei birtokokat saját kezelésbe vegyék. A király meghagyta az új kapitánynak, Thury Mártonnak, hogy mindenben járjon az apácák kezére. Ez azonban semmibe sem vette a király parancsát s szemet húnyt, hogy az őrség tagjai kiszálltak az apácák birtokaira, kenyeret, sajtot, vaját, szalonnát, gabonát vittek el erőszakosan, részben ingyen, részben némi hitvány árat odavetettek nekik; a jobbágyság nemcsak nem tudnak semmit beszoigáltatni a monostornak, hanem kénytelenek máshova költözni. 1570-ben a király kemény szavakkal rója meg a kapitányt s megfenyegeti, a zsoldjukból le fogja vonni a kárt.¹⁴²

Hogy jobbágyaiknak tűrhetőbb bánásmódot biztosítsanak, bár maguk is rászorultak a jövedelemre, az apácák 1574-ben 100 akó bort adtak Thury Márton veszprémi kapitánynak. Erre ez szokássá akarta tenni a boradást s hol 60 hol 50 akót csikart ki a jobbágyokból.¹⁴³

Az apácák jövedelme s a jobbágyokkal való viselkedés tekintetében nem nagy különbséget jelentett a vidéken, a zsoldosokat uralják-e vagy a törököket. Szomorúan, de mégis érdekesen alakult az apátság jobbágyközsegeinek sorsa a török időkben. Épen magyar-török összeütközések középpontjába kerültek. Több község teljesen eltűnt, mások is csak ügyel-bajjal vészelték át.

Legkényesebb helyzetbe került Kajár. A fehérvári törökhöz is közel esett, Veszprém és Palota sem volt messze. Jól-rosszul megkísérelte két úrnak szolgálva öregbiteni a maga hasznát. A veszprémi káptalan a török idők múltán panaszt is tett a község ellen, hogy „nem bizván a magyarországi Tör-

¹³⁶ A. C. J. 2. 7.

¹³⁷ Egyházt. eml. a m. hitúj. IV. 144—45. és V. 16.

¹³⁸ U. a. V. 121.

¹³⁹ Egyházt. eml. III. 274., 281., 288.

¹⁴⁰ A. C. J. 5. 9.

¹⁴¹ A. C. J. 20. 16.

¹⁴² A. C. J. 5. 9.

¹⁴³ A. C. J. 5. 8.

vényhez..., az Pogány Török ellenséghez folyamodván“ kihívta Szokoli fehér-vári béget s „oztot pénzel corumpálván“ a káptalan Fokszabadi közösségének földéből jó darabot a kajárihoz csatoltatott.¹⁴⁴ Le is folytatták a vizsgálatot. Elismerték a kajáriak, hogy a török ott járt, de nem ők hívták, hanem a budai hasa rendeletére fegyveres erővel kényszerítette a fehervári és a simontornyai török a kajáriakat és a bozsokiakat, hogy új határokat vonjanak. A veszprémi prépost, Szakony János, tárgyalts is magával a fehervári béggel a kajáriak ellen emelt panasz ügyében.¹⁴⁵

A török a kajári templomot erődítménnyé akarta 1577-ben átalakítani. A A szép templom körül temető volt s ezt egy kopja magasságú fal övezte. A törökök a faanyagot Hidvégen titokban már meg is csináltatták, mikor a szomszédos kapitányok hírt vettek a dologról. E vár elvágtá volna a szabad közlekedést Palota és Veszprém közt. Ernő főherceg erre megbízta Pálffy Tamás palotai kapitányt, hogy robantassa fel a kajári egyházat.¹⁴⁶

Némi fellendülés tapasztalható, mikor Mindszenty Veronika lesz „az keormendy apachya Azonyoknak fejedelmek Azonya“. Jó két évtizedig áll a monostor élén (1571—91). Még egyszer erős kézzel kíséri meg a vagyoni bomlást. Megerősített a monostor birtokjogát szinte fedelésbe ment birtokokra is,¹⁴⁷ sőt mintha remélné közeli visszaszerzésüket: a szabad közlekedésre és bíráskodásra vonatkozó régi kiváltságokat is megújíttatja 1582-ben.¹⁴⁸ A megszállt területen levő birtokokkal az összeköttetés megélénkül.

A monostor birtokán lévő jobbágytelket, szőlőt csak a fejedelemasszony engedélyével volt szabad eladni. Most hirtelen megszorodnak az engedélykérések. E célból sokszor megfordulnak Kőrmenden is¹⁴⁹ a falusiak.

Megkezd az elidegenített birtokok visszaszerzését,¹⁵⁰ a hatalmaskodások erőlyes letörését,¹⁵¹ a hűséges szolgálatok jutalmazását.¹⁵² Utóda még egy Mintszenty lesz, Margit.

1617-ben Kriss Péter vasmegyei szolgabíró elkészítette a veszprémi-völgyi monostor birtokainak úrbéri összeírását. Eszerint Kőrmenden mindössze 100 hold körüli szántóföldjük van, kaszálójuk két helyen mintegy 10 koscsira férő szénával, de felesben bérelnék még kaszálót. Igavonó ökrük 8 van, lovuk meg csak 4. Megdicséri szorgalmas gazdálkodásukat. Az előző évről maradt még nekik mintegy 200 köböl s még egy halom gabona. Veszprém megyében Padragon 18 telkes jobbágy lakott, Szárberényben 20, Mamán 16, Sándoron 12, Kenesén 16. Kajár (Fejér megyébe helyezi) 13 telkes részirtok, de elhanyagolt állapotban; már lassankint kezd magához térni, de nem a régi helyén, hanem Székesfehérvár felé eltolódott. Vámos öt telkes birtok, de csak 3 jobbágy lakik ott, zsellér egy sincs. Menyke elhagyott község, oly állapotban van, hogy kétes, lesz-e még valamikor lakott. Erős hely, kaszálóit a vámosiak használják. Szárberénynek, Mamának, Sándornak, Kenesének és Kajárnak van szőlőhegye is, a jobb must után tizedet fizetnek az apácáknak. Jó termésű évben 150 urna mustot is kapnak az apácák, 1 urnát 30 pinttel számítva, pápai mértékben, amely majdnem egyezik a pozsonyival. A telkek 2—2 szőlő

¹⁴⁴ A. C. J. 27. 43

¹⁴⁵ A. C. J. 27. 70.

¹⁴⁶ Takáts S.: Rajzok a tör. vil. II. 60.

¹⁴⁷ A. C. J. 2. 7.

¹⁴⁸ A. C. J. 5. 10.

¹⁴⁹ A. C. J. 7. 44.

¹⁵⁰ A. C. J. 6. 1.

¹⁵¹ A. C. J. 18. 43.

¹⁵² A. C. J. 20. 57.

után adnak az apácáknak még évenként 1 kappant, 2 köből zabot és hat kalácsot. Az apácáknak saját kezelésben nincs szőlőjük. A jobbágyok e tizedet szemes gabona után gabonában fizetik, minden kereszt után fél köbölt, pápai mértékben, (negyeddél nagyobb a pozsonyinál). Az aratás idején minden jobbágy 10 denárt fizet az apácáknak, ha más munkát vállal. A mamai, sándori és kenesei jobbágyok Szent György-napra 12 tökehalat küldenek be minden telek után. Mama mellett folyik a Balatonba a Fűzfő patak. A torkolatnál lévő öbölben csakis az apácák számára szabad halászni. Ebben az időben a bormérés hasznát az apácák élvezték, de szántóföldjük, bérösszegük, gyümölcsösük, vám, adó, ajándék, juttatás, húsárusítás, malom, stb. után e területről semmit sem kaptak. A jobbágyok török megszállás alatt szenvedtek, ezeknek fizettek adót. — A szolgabíró csak hallomásból tudta, hogy másutt is van még birtokuk az apácáknak, de azokról nem tudott értesülést szerezni.¹⁵³

A sokat érő veszprémi malomért versengtek a bérlők. Szinán pasa ostroma előtt (1593. okt.) Eörsy Péter veszprémi hadnagy bérelte. Az ostrom alatt elpusztult, de az új bérlők, Kenessey Péter és Körösty Balázs, újjáépítették. Értékére jellemző, hogy Zichy Pál is szerette volna mindennáron — írja 1630-ban — megszerezni s később panaszosan emlegeti, hogy az „Apacza gondviselő Asszony”-nak még szőnyeget is adott e célból ajándékba.¹⁵⁴

Kenessey Péterrel szemben nagyon lekötelezve érezték magukat az apácák. Kenessey pápai, később tihanyi kapitány volt s 1619-én fejedelemsasszony nem létében „Mi Beszpremveolgy Apaczak, az mi reghy szerzetőnknek rendhy szerentth adgiok emlekezetul“, hogy Kenessey Péter nemcsak a török inségében szenvedő jóságaikat gondviselte, hanem mikor a változások és háborúságok által elvesztették jóságaikat „elszenvedhetetlen szökségeinkherth és magonknak napontha valo taplálásaerth“ négyszáz magyar forintot adott. Zálogul ezért Padragot adják Kenessey kezére.¹⁵⁵

Az 1619-i év a legválságosabb esztendő volt a veszprémvölgyi apácákra. A „változások és háborúságok“ szörnyű nyomorba döntötték őket. Már az éhen halástól félnek. 1622-ben megható, de egyúttal megrendítő levélben tájékoztatják a Veszprém vármegye előtt helyzetüket. „Vagyon három esztendeje is, hogy minden jóságunktól priváltattunk és annyira jutottunk, hogy a kenyérből sem éhezünk, egy pénz költséggel nem bírunk, Istentől megvalva sehonnet semmi segítségünk nincsen és ehol kel meghalnunk.“ Kenessey látván helyzetüket, a zálogba adott Padragot is visszaadta nekik, de a vásónkői kapitány, Horváth Gáspár és az egyik veszprémmegyei főszolgabíró, Szalóky György, reáment Padragra s egy szekeret hat ökörrel elvitetett onnan. A vármegye 1622. márc. 17-én megállapította a kárpótlást.¹⁵⁶

Az utolsó két fejedelemsasszony élete a nyomorba dőlt, elnéptelenedésnek indult apátságban hiábavaló küzdelem volt. Talán idős korukkal magyarázható, hogy mindketten oly rövid ideig töltötték be a fejedelemsasszony tisztét. Arátsy Katalinról csak 1622. áprilisából maradtak fenn adatok. Birtokeladási engedélyokiratok emlegetik csak. Az utolsó a fejedelemsasszonyok fényes során Bötsvöldgyey Borbála. 1623. febr. 9. az a dátum,¹⁵⁷ mely után fejedelemsasszonyról nem tudunk többé.

¹⁵³ Acta Coll. Jaur., f. 35. sz. 41.

¹⁵⁴ A. C. J. 27. 82.

¹⁵⁵ A. C. J. 27. 35.

¹⁵⁶ A. C. J. 27. 36.

¹⁵⁷ A. C. J. 7. 63.

A körmendi klostrom kihalása. A birtokok sorsa.

A győri kollegiumot II. Ferdinánd 1627-ben alapította az ifjúság nevelésére.¹⁵⁸

Ellátására a kihalt veszprémvölgyi monostor birtokait szánta, melyeket a király már 1624-ben a magyar törvények szerint szabad adományozásra igényelt, mivel úgy értesült, hogy „többé alig van életben apáca“. Hogy világi célokra ne fordítsák a birtokokat, vagy el ne pusztuljanak a kincsekkel, a király 1624. júl. 18-án Dallos Miklós győri püspökre bízta őket,¹⁵⁹ s 1625-ben felszólította Dallost, hogy az apátság ingóságait további rendelkezésig őrizze meg.¹⁶⁰

Az átadást Zkolek Imre kamarai megbízott végezte 1625-ben. Zkolek már Győrben értesül, hogy csak egyetlen apáca van életben Kőrmenden, de az sem fogadalmas. Mire Kőrmendre ért, azt sem találta már ott, mert — mint mondták — Szombathelyre költözött. Utána ment ide is, de szállásán már csak a cselédjét érte, aki állítólag a Rendbe fel volt véve. Ez előtt hirdette ki a felségi végzést 1625. jún. 15-én a vagyonnak átadásáról Dallos püspöknek. Űrnője csak novitia, de ha apáca akar maradni és leteszi a fogadalmat, a püspök gondoskodni fog tisztes ellátásáról. A kincsekről mindössze csak annyit tudott meg, hogy a zavaros időkben egy részüket a Batthyányak németújvári várába vitték s az apáca maga sem tudta visszaszerezni. Utána Pápára ment, hova a megye hivatalos személyeit és az apácák veszprémmegyei birtokainak vezetőit összehívta, de csak kevesen jelentek meg. Nagyjából számonvette névleg a birtokokat s átadta Dallos megbízottjának.¹⁶¹

A kérdéses kincsek arany és ezüst egyházi szerekből és miseruhákból állottak. Ezekről Püspöky Jakab kir. ügyigazgató kutatása alapján a király úgy értesült, hogy a két németújvári várnagy Matudz Máté és Orosztony János el-sajátították s már az apácák ismételt sürgetésére sem szolgáltatták vissza. 1625. júl. 27-én a király külön parancsot küld a két várnagynak, hogy a kincseket szolgáltassák át a vasvári káptalannak.¹⁶² A vasvári káptalan 1625. aug. 29-én a királyi meghagyásra tárgyalni akart Szalonakon Batthyány Ferencsel, de az betegségére hivatkozva, nem fogadta a kiküldöttét s a felvetett kérdésekre a megyegyűlésen ígérte a választ; Németújvárott Orosztony János pedig kijelentette, hogy az apácák kincseit soha nem is látta, a másik várnagy, Marusich (Matudz) Máté pedig közben elhalálozott, özvegye nem volt feltalálható a községben, de megbízta egyik szolgáját, hogy leplezze el távollétét.¹⁶³ Úgy látszik Batthyány Ferenc pártját fogta az apácák szolgálojának, mert Dallos a válasz halogatására más okot nem talál a kamarához írt felterjesztésében. Ez a szolgálo pedig szerinte jogtalanul birtokolta a javakat. Most a szolgálo minden segítség nélkül maradt. Összegyűjtött lányokat, kiket Zkolek is látott s vendégeknek nézett. Talán velük akarta benépesíteni megegyeszer a körmendi monostort. Mikor a maga ellátására és hogy a leányokat megfelelőképen útjukra bocsáthassa, segílyt kért Dallostól, az a királyhoz utasította, mert hogy neki intézkedési joga nincs.¹⁶⁴

A körmendi klostrom utolsó menekültjéről Lippay János győri rector 1641-

¹⁵⁸ A. C. J. 1. 15.

¹⁵⁹ A. C. J. 20. 13. és 71. 106.

¹⁶⁰ Acta Coll. Jaur. f. 35. sz. 45.

¹⁶¹ A. C. J. 20. 23.

¹⁶² A. C. J. 47. 19.

¹⁶³ A. C. J. 20. 63.

¹⁶⁴ A. C. J. 71. 105.

ben írt hagyatékában van még szó. „Nem igazi apáca, de lehet, hogy igazi, amint az állítja magáról“ — emlékezik meg róla. Szerette volna tőle a rector megszerezni a birtokokra vonatkozó okleveleket s 12 mérő gabonát, ugyanannyi urna bort s néhány forintot ígért neki.¹⁶⁵ A Batthyányak később Sennyeynek az iratokat és a kincseket kiszolgáltatták. Az iratok a győri kollégium birtokába kerültek, a Jézus Társasága eltörlése után a kamarai levéltárba. A monostor templomi értéktárgyait és a miseruhákat Sennye a győri káptalan archívumában helyezte el.¹⁶⁶ Nehéz idők zavarai közepette ezeknek azután nyomuk veszett.¹⁶⁷

Dallos 1629-ig birtokolta az apátság vagyonát, de akkor betegsége és agg kora miatt lemondott róla. Utóda Sennye István győri, később veszprémi püspök lett.¹⁶⁸ Őt követte Gorup Ferenc Gábor veszprémi prépost.

A zavarok miatt a győri kollégium még mindig nem vehette át az apátsági javakat, II. Ferdinánd curatorokat és officialisokat rendelt ki a vagyon kezelésére s a jövedelmek a kollégiumhoz juttatására. 1631-ben meghagyta a veszprémi püspöknek, Dávid Pálnak, hogy ezeket minden erejével támogassa. Mikor II. Ferdinánd (1639 febr. 19.) meghalt, fia, III. Ferdinánd nemcsak megerősítette atyja adományát a veszprémi apátságról, hanem a lébenyi apátsággal kiegészítette 1638 jan. 28-án¹⁶⁹ s elrendelte a győri kollégiumnak a két apátság javaiba való beiktatását,¹⁷⁰ ami 1638 ápr. 26-án meg is történt.

Gorup Ferenc Gábor 1639 máj. 30-án ünnepélyesen is lemondott a győri kollégium javára.¹⁷¹

A körmendi javakra a domonkosok is számot tartottak. Ferrara Zsigmond, a generalis commissariusuk, igény jelentett be III. Ferdinándnál, mert szerinte Kőrmenten a domonkosrendi apácák találtak otthont, javaik tehát a Szent Domonkos-rendé. Kérte a királyt, juttassa vissza a Rendnek. Ferdinánd Lippay János S. J. győri rector szőlítja fel véleményadásra. A rector néhány oklevélre hivatkozik, melyben nyílt hivatkozás történik, hogy a Kőrmentre menekülő apácák ciszterciek voltak, mire a király Ferrara-t az országgyűléshez utasítja kérésével, de Ferrara elhallgatott.¹⁷²

A tolna-, baranya- és fejérmegyei birtokok idegen kézbe kerültek s a győri kollégium csak hosszú utánjárással, perekekkel igyekezett visszaszerezni. A jézsuiták eltörlése után a Vallási és Tanulmányi Alap kezelte a birtokokat.

Ivanic.

István zágrábi püspök Iwanch városában, a mai Ivanič-Kloštar-ban (Belovar-Körös vm.) a Bold. Szűz tiszteletére templomot és monostort épített. Apácákat gyűjtött a monostorba, de azok eltékozolván a nekik adott vagyont, a püspök engedélye nélkül otthagyták a monostort. IV. Béla és Mária királynő indítványára és kérésére 1246-ban más apácákat telepített be, hogy azok a királyért, királynőért, fiúkért, István királyért s a püspökért imádkozzanak. Hogy istenszolgálatukat gondtalanul végezhesék, bőségesen gondoskodott megélhetésükről. Nekik adta Ivanič város népeinek minden tizedét, amit azok

¹⁶⁵ A. C. J. 19. 22.

¹⁶⁶ A. C. J. 35. 45.

¹⁶⁷ Dr. Szabady Béla káptalani levéltáros úr közlése.

¹⁶⁸ A. C. J. 71. 107.

¹⁶⁹ A. C. J. 1. 14.

¹⁷⁰ A. C. J. 1. 13.

¹⁷¹ A. C. J. 19. 28.

¹⁷² A. C. J. 31. 8.

szemestermésük után, továbbá bor, malac, bárány, kecske, méh, tyúk és a len után fizettek, de megkapták egyéb apróságok tizedén kívül az ivaniči püspöki tizedet s a városi vásárvámot, de odaadta a Cemernica patak mellett azt a birtokot is, melyet az előző apácák már birtokoltak s a templom mellett egy nemesi telket két szolgacsalláddal s minden rajta levő épülettel.¹⁷³ Hogy a királyi pár által pártfogolt apácák ciszterciek voltak, kitűnik Oswaldus zágrábi püspök 1499 ápr. 15-én kelt végrendeletéből. Ebben említi, hogy az ivaniči ciszterci apácák annyira megfogyatkoztak, hogy egy elaggott s egy fiatalabb apácán kívül senki sem maradt, az officiumot sem tudják végezni. Szerették volna, ha a ciszterci Rendből küldenének oda többet. Mivel azonban az a hír járta, hogy Magyarországon nincs már ciszterci apáca, nagy gonddal a szomszédos helyeken néztek utána, de eredménytelenül. Erre a püspök a Szentszékhöz fordult, hogy a monostorba világi papokat telepíthessen, amit a pápa külön bullában meg is engedett. Mivel a birtokok a székesegyház birtokai voltak s a püspök ellátására szolgáltak, ez egyelőre a világi papok használatára engedi, azonban, ha utóda újból ciszterci apácákat akarna bevezetni a monostorba, készségesen hozzájárul, hogy a birtokok a Szentszék engedélye ellenére is, ismét amaz egyházé legyenek.¹⁷⁴ Erről azonban többé nem volt már szó. Ezt az apátságot sem incorporálta a capitulum generale, de a Rend elnézte, hogy apácák a ciszterci szabályokat, szokásokat kövessék, csak lelkigondozásukat és visitatiójukat nem vállalta, bár ezekkel is törődött¹⁷⁵ s magáéinak tekintette.¹⁷⁶

Szávaszigeti apátság.

Egyed nevű birtokos a Száva egy szigetén Szent Jakab tiszteletére templomot épített. A szigetet eladta később Péter zágrábi főesperesnek, ki a Bold. Szűz tiszteletére templomot emelt a régi mellett s monostort is épített s ide cisztercieket telepített.¹⁷⁷ A monostor neve azonban a régi templom után monasterium S. Jacobi de insula Sava maradt. A szerzetesek azonban a köz érdekében szükségesnek, hasznosabbnak látták, ha Zágráb városába költözködnék át. Régi monostorukat az apácáknak adták. A ciszterci apácák letelepedésének ideje közvetlen 1315 elé esik. 1307 jún. 23-án Hulmannus még abbas S. Jacobi de insula Savi-nak nevezi magát, 1315 szept. 29-én már Pertholdus abbas et monachi in capella S. Mariae Zagrabiæ residentes szerepelnek.¹⁷⁸ A szávaszigeti apátság nagyon szegény volt. A király engedélyéből egy ekényi földet kaptak a szigeten s a zágrábi vár jobbágyaitól Péter főesperes vett még egy szigetet az apátság ellátására. Három malmot is szerzett e célra, de csak kettő lett az apátságé, mert István szlavobán a környékbeli polgárok számára egyet kisajátított. A Pétertől adományozott birtokot is több szolgáltatmány terhelte. A főesperes ugyanis kikötötte, hogy a kapott birtokokat a szerzetesek ismerjék el a zágrábi egyház beneficiumának s e címen évenként Szent Istvánkor 3 marka értékű tömjént szolgáltatassanak, jobbágyaik terményeiből tizedet adjanak s ezek nyest-adójának $\frac{2}{3}$ -a is s a kegyúri jog a zágrábi egyházat illesse. Mikor a szerzetesek a szigeti monostort átadták az apácáknak, a szigeten lévő birtokokkal adták

¹⁷³ Smičiklas: Codex dipl. Croatiae, IV. 308—309.

¹⁷⁴ Tkalčić: Monumenta hist. Zagrabiæ, II. 519—520.

¹⁷⁵ Cist. Chr. 1913. 346.

¹⁷⁶ A pápai tizedszedő 1332—1337. években évenként 64 dénár és 2 marka közti összeget szedett az ivanici apácáktól, Smičiklas: Cod. dipl. Esvat. X. 44—56.

¹⁷⁷ Smičiklas, V. 64.

¹⁷⁸ Jonavschek, I. 259—260.

át, oklevélbe foglalták az átadási szerződést s Pertholdus apát 1315 jún. 23-án kérte Agoston zágrábi püspököt, erősítse meg a káptalannal együtt az oklevelet. Kemluki Sándor és György főesperesekre bízta a püspök a káptalan érdekének szemmeltartását s ezek óvást emeltek az oklevél megerősítése ellen, mert abban a monostor említett terheiről nincs szó. Végre a káptalan és a zágrábi ciszterciek úgy egyeztek meg, hogy a 3 márka tömjént a zágrábi monostor fizeti, a többi teher pedig az apácákat illeti, tehát jobbágyaik terményei után tizedet fizetnek, a nyestadó $\frac{2}{3}$ -át beszolgáltatják s elismerik a zágrábi káptalan patronátusi jogát a Szent Jakab-templomban.¹⁷⁹ A citeauxi káptalani határozatok egyszer emlékeznek meg róla, 1462-ben, mint ciszterci női apátságról. Pusztulása nyilván a török idők beköszöntésével függ össze.

¹⁷⁹ Tkalčić: Monum. Hist. Zagrabiae, I. 90.

